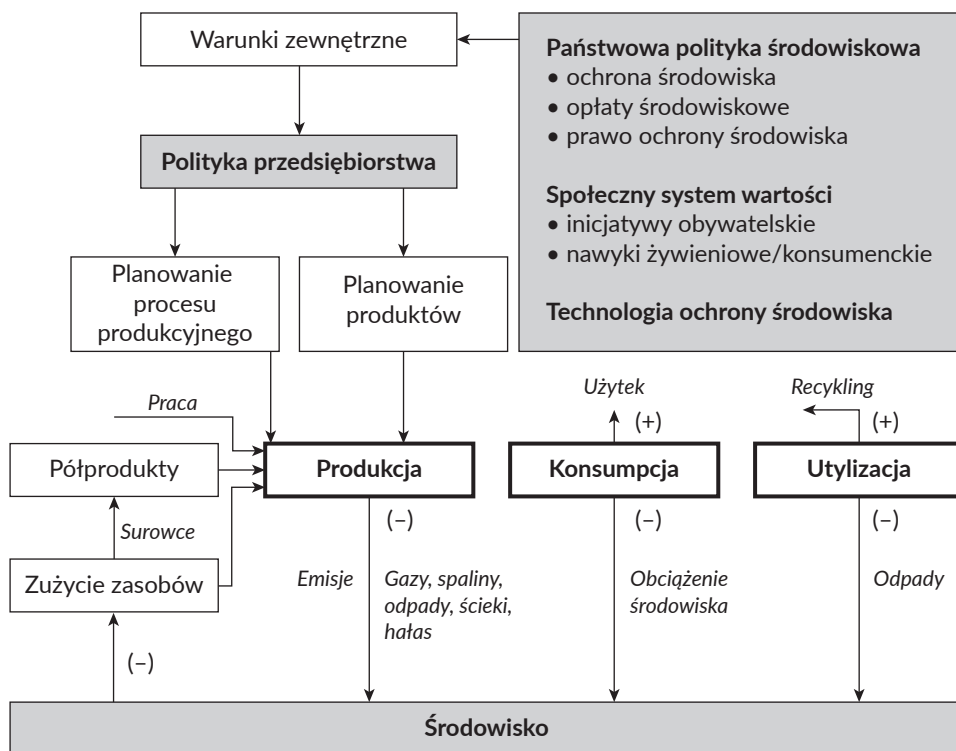

Rozdział czwarty stanowi analizę ubezpieczeniowych metod finansowania realizacji ryzyka środowiskowego w przedsiębiorstwie z punktu widzenia strony podaźowej polskiego rynku ubezpieczeniowego. W pierwszej kolejności wykazano ograniczenia wynikające z zakresu i warunków ochrony ubezpieczeniowej oferowanej w ramach tradycyjnych rozwiązań ubezpieczeniowych. Następnie scharakteryzowano specjalistyczne ubezpieczenie środowiskowe typu *stand alone*, przedstawiając przesłanki jego powstania i opisując czynniki wpływające na jego ocenę w procesie underwritingu. Dalej poddano analizie porównawczej podstawowe elementy umowy ubezpieczenia, w tym zakres ochrony ubezpieczeniowej oferowanej na polskim rynku ubezpieczeniowym, i podjęto próbę oceny zasadności wprowadzenia obowiązku zawarcia tego rodzaju umowy ubezpieczenia. Ponadto przedstawiono inne niż umowa ubezpieczenia środowiskowego rozwiązania służące finansowaniu realizacji ryzyka środowiskowego, w tym środowiskową gwarancję ubezpieczeniową.

Rysunek 1. Związki pomiędzy przedsiębiorstwem produkcyjnym i środowiskiem

Źródło: (Liesegang, 1995, s. 132).

Zaobserwowane w ostatnich latach zachwianie równowagi w relacjach pomiędzy środowiskiem a przedsiębiorstwem wynika m.in. z rozwoju procesów cywilizacyjnych i technologicznych. Staje się ono jednym z ważniejszych czynników zwiększających ryzyko niezrealizowania celów stawianych sobie przez przedsiębiorstwo. Głównym problemem, z jakim mierzą się przedsiębiorstwa, jest odpowiedni wybór środków kontroli zarówno fizycznej, jak i finansowej realizacji tego ryzyka. Od prawidłowego doboru instrumentów ochronnych zależy skuteczność i powodzenie firmy w osiągnięciu pożądanych rezultatów.

Dowodem nasilających się zmian zachodzących w otoczeniu przedsiębiorstwa jest wzrost m.in. stopnia ich nowości i oryginalności, intensywności wpływu otoczenia na przedsiębiorstwo, dynamiki tych zmian oraz złożoności otoczenia (Papiernik-Wojdera, 2008, s. 42). Są one jednymi z czynników, które determinują ryzyko działalności gospodarczej. Dlatego też decyzja

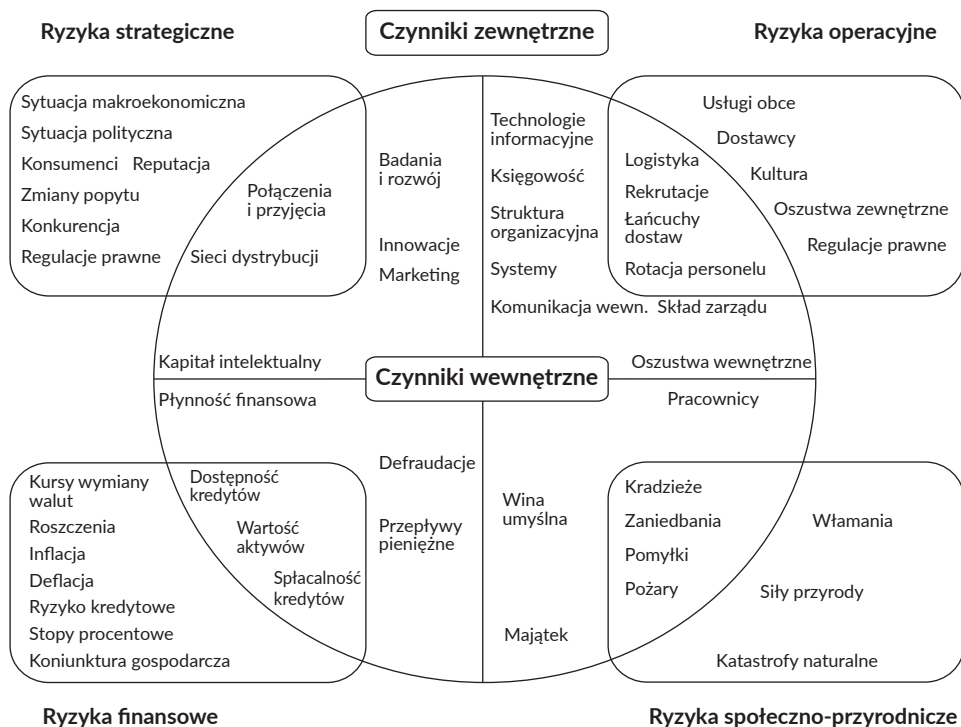
o rozpoczęciu prowadzenia działalności w danej branży i na danym rynku jest podyktowana skłonnością przedsiębiorcy do podejmowania przez niego tego rodzaju ryzyka.

1.2.3. Ryzyko w przedsiębiorstwie i proces zarządzania nim

Jedną z cech odróżniających przedsiębiorstwo od innych jednostek gospodarczych jest prowadzenie działalności na własne ryzyko – ryzyko właściciela. W klasycznym ujęciu oznacza to, że liczy się on z możliwością poniesienia straty, a nawet utraty zainwestowanego kapitału (Sudoł, 2002, s. 47). Za Hadyniakiem (2010, s. 16) można powtórzyć, że: „ryzyko przedsiębiorcy polega na możliwości utraty przez przedsiębiorstwo zdolności zarobkowej o oczekiwanym poziomie (...), możliwości niedostrzegania i niewykorzystania szans osiągnięcia wyższego poziomu zarobkowania niż początkowo oczekiwany”. Autor wyróżnia ryzyko główne, oznaczające możliwość odchylenia wyniku przedsiębiorstwa określonego na przykład za pomocą takich parametrów jak ekonomiczna wartość dodana EVA (ang. *economic value added*) od oczekiwanego. Ponadto określa on ryzyka etapowe pojawiające się w poszczególnych fazach działalności firmy, na przykład wielkość produkcji lub jej koszty. Szanse i zagrożenia wpływające na wynik główny i wyniki etapowe to czynniki ryzyka przedsiębiorstwa (Hadyniak, 2010, s. 18). Podobnie można wywnioskować, bazując na rozważaniach Kuchlewskiej (2003, s. 38–40), która stwierdza, że ryzyko przedsiębiorstwa sprowadza się do możliwości wystąpienia straty będącej wynikiem nieosiągnięcia celu, jakim jest maksymalizacja wartości przedsiębiorstwa¹².

Zagrożeniem dla działania przedsiębiorstwa mogą być czynniki wewnętrzne (ryzyko wewnętrzne) lub zewnętrzne (ryzyko zewnętrzne) w stosunku do organizacji. Ten kierunek oddziaływania jest jednym z kryteriów podziału ryzyka i nie jest to kryterium rozłączne, co oznacza, że niektóre ryzyka mogą wynikać zarówno z przyczyn wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Innym czynnikiem podziału ryzyka jest źródło jego pochodzenia. Zgodnie z tą klasyfikacją ryzyko dzieli się na: strategiczne, operacyjne, finansowe oraz społeczno-przyrodnicze. Do pozostałych kryteriów klasyfikacji ryzyka należą m.in.: przedmiot zagrożenia, obszar występowania, rodzaj wywołanych skutków czy kierunek oddziaływania (Liwacz, 2003, s. 22–24).

¹² W tym rozumieniu ryzyko jest definiowane w klasycznym ujęciu jako możliwość nastąpienia straty, jako dyspersja rezultatów rzeczywistych i oczekiwanych. Inne definicje zob. w (Vaughan i Vaughan, 2008, s. 2–3; Kowalewski, E., 1994, s. 17–21). W dalszej części monografii autorka stosuje definicję pojęcia ryzyko jako konstrukt.

Rysunek 2. Zależności między ryzykami i ich faktoraми w przedsiębiorstwie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (FERMA, 2003, s. 3; Liwacz, 2003, s. 23–24).

Katalog ryzyk nie jest zamknięty, ponadto nie są one rozłączne i mogą zostać sklasyfikowane według więcej niż jednego kryterium (rysunek 2). Ryzyko strategiczne jest związane m.in. ze strategią działania przedsiębiorstwa – niekorzystnie podjętymi decyzjami czy też brakiem lub błędną realizacją przyjętej strategii, wartością i pozycją rynkową firmy, a także zmianami w otoczeniu zewnętrznym i/lub nieodpowiednią na nie reakcją. Ryzyko to, biorąc pod uwagę kryterium czasu, jest długoterminowe, w odróżnieniu do ryzyka operacyjnego, którego zasięg czasowy jest raczej krótki. Ryzyko operacyjne wiąże się z posiadanymi zasobami, w tym ludzkimi, a także procesami i systemami oraz ich wzajemnymi relacjami. Kolejnym rodzajem ryzyka jest ryzyko finansowe, które dotyczy aktywów nierzeczowych przedsiębiorstwa i jego pasywów. Z kolei ryzyko społeczno-przyrodnicze jest związane z zasobami ludzkimi oraz aktywami rzeczowymi przedsiębiorstwa (Liwacz, 2003, s. 23)¹³.

¹³ Inną klasyfikację rodzajów ryzyka w przedsiębiorstwie, w której wyróżnia się ryzyko rynkowe, kredytowe, płynności i operacyjne, przedstawiono w publikacji (Vaughan i Vaughan, 2008, s. 15–16).

Interesujące badania mające na celu stworzenie rankingu kluczowych ryzyk w przedsiębiorstwie przeprowadza cyklicznie światowy dostawca usług brokerskich oraz rozwiązań w zakresie zarządzania ryzykiem i zasobami ludzkimi – Grupa Aon (tabela 1). W 2019 r. została opublikowana szósta już edycja raportu pt. „Zarządzanie ryzykiem i ubezpieczeniami w firmach w Polsce”, który uwzględnia zarówno wyniki badania krajowego, jak i globalnego. Autorzy badania podchodzą w swoich rozważaniach do znaczenia ryzyka w różnorodny sposób, traktując je na przykład jako: rodzaj lub przedmiot działalności, stratę czy odchylenie od zamierzonego wyniku.

Tabela 1. Ranking kluczowych ryzyk w polskich przedsiębiorstwach w latach 2009–2020

Lp.	2019/2020	2017/2018	2015/2016	2013/2014	2011/2012	2009/2010
1	ceny towarów	wzrastająca konkurencja	wzrastająca konkurencja	spowolnienie gospodarcze	wahania kursów walut	spowolnienie gospodarcze
2	należności handlowe / płatności kontrahentów	zmiany w otoczeniu prawnym / regulacyjnym	spowolnienie gospodarcze	wzrastająca konkurencja	wzrastająca konkurencja	wahania kursów walut
3	spowolnienie gospodarcze	spowolnienie gospodarcze	zmiany w otoczeniu prawnym / regulacyjnym	przepływy pieniężne / ryzyka płynności	spowolnienie gospodarcze	wahania cen surowców
4	cashflow / ryzyko płynności	ceny towarów	utrata reputacji	kontrahenci – należności handlowe	wahania cen surowców	zmiany w otoczeniu prawnym / regulacyjnym
5	tempo zmian czynników rynkowych i geopolitycznych	należności handlowe / płatności kontrahentów	wahania cen surowców	zmiany w otoczeniu prawnym / regulacyjnym	kontrahenci – należności handlowe	wzrastająca konkurencja
6	wzrost konkurencji	wahania kursów walutowych	przerwa w działalności	wahania kursów walut	zmiany w otoczeniu prawnym / regulacyjnym	kontrahenci – należności handlowe
7	brak odpowiedniej kadry na rynku	przepływy pieniężne / ryzyka płynności	kontrahenci – należności handlowe	wahania cen surowców	przerwa działalności zakłócenia / przerwa w łańcuchu dostaw	przepływy pieniężne / ryzyka płynności
8	absencja	brak odpowiedniej kadry na rynku	wahania kursów walut	awaria technologiczna	awaria technologiczna	utrata danych

cd. tabeli 1

Lp.	2019/2020	2017/2018	2015/2016	2013/2014	2011/2012	2009/2010
9	zmiennosc kursow walutowych	utrata reputacji	awaria systemow informacyjnych	nieuczciwosc pracownicza	przeplywy pieniezne / ryzyko plynnosci	zaklocenia / przerwa w lancuchu dostaw
10	dostepnosc kapitału / ryzyko kredytowe	niestabilnosc polityczna	zniszczenie / uszkodzenie mienia	odpowiedzialnosc cywilna / roszczenia	utrata reputacji odpowiedzialnosc cywilna / roszczenia	utrata reputacji

Źródło: (Aon Risk Solutions, 2017, s. 14; Aon Polska, 2019, s. 9).

Z raportu wynika, że wśród głównych rodzajów ryzyka, z jakimi się mierzą polskie przedsiębiorstwa, są ryzyka finansowe, które mają niewątpliwie wpływ na podejmowane decyzje biznesowe w firmie. Na miejsce pierwsze z czwartego w rankingu przesunęło się ryzyko cen towarów, następnie respondenci wskazali problemy ze ściągalsnością należności handlowych i płatnościami kontrahentów (przesunięcie z 5. na 2. miejsce) oraz spowolnienie gospodarcze. Duży udział ryzyk finansowych w rankingu kluczowych ryzyk może być tłumaczony faktem, że najczęściej osobami odpowiedzialnymi za zarządzanie ryzykiem w przedsiębiorstwie są dyrektorzy finansowi, którzy zwracają szczególną uwagę na kwestie związane z tym obszarem działalności. Autorzy raportu zauważają również, że pierwszy raz w historii rankingu zarówno w Polsce, jak i na świecie w dziesiątce kluczowych ryzyk znalazło się tempo zmian czynników rynkowych i geopolitycznych. Przyczyną tego mogą być obserwowane przez przedsiębiorców trudno przewidywalne zdarzenia o globalnym charakterze, które mają duży wpływ na prowadzoną przez nich działalność, a coraz trudniej jest na nie reagować. Zmiany legislacyjne w kluczowy sposób warunkują ryzyko środowiskowe przedsiębiorstwa. Warto zatem zwrócić uwagę na ich duże znaczenie w dwóch wcześniejszych edycjach badania. Należy pamiętać, że na postrzeganie ryzyk w poszczególnych przedsiębiorstwach wpływa nie tylko aktualna sytuacja firmy, kondycja gospodarki, w której funkcjonuje, czy konkurencja, ale także nagłaśnianie przez media spektakularnych zdarzeń, jak na przykład utrata reputacji przez firmę czy ataki cybernetyczne (Aon Polska, 2019, s. 15–16).

W porównaniu z globalną edycją badania polscy przedsiębiorcy podobnie postrzegają ryzyka dotyczące: spowolnienia gospodarczego, tempa zmian czynników rynkowych i geopolitycznych, wzrostu konkurencji, ceny towarów oraz cashflow/ryzyka płynności. W odróżnieniu do światowych trendów w zakresie kluczowych ryzyk polscy przedsiębiorcy nie uznają ryzyka utraty

szkodliwych dla środowiska, do ich zwrotu w celu ponownego użycia, właściwego i bezpiecznego dla środowiska składowania lub recyklingu (Fiedor i Graczyk, 2002, s. 321). Ten rodzaj instrumentu jest bardzo skuteczny, a korzyści płynące z jego stosowania polegają m.in. na zmniejszeniu wielkości odpadów, w tym niebezpiecznych, rozwoju systemu recyklingu oraz metod utylizacji pozostałości nienadającej się do recyklingu. Jednak najważniejszy jest zapis, że koszty zastosowania tego instrumentu ponosi przedsiębiorstwo.

Kolejnym narzędziem realizacji polityki ekologicznej państwa jest kreowanie rynku, przy czym jego najbardziej popularną formą jest handel uprawnieniami do emisji zanieczyszczeń. Na decyzję o zakupie dodatkowych certyfikatów emisyjnych kosztem wprowadzenia nowych, bardziej przyjaznych dla środowiska technologii ma wpływ ich dostępność i cena, o czym decyduje państwo. Certyfikaty emisyjne, których liczba jest ograniczona, są według wielu autorów takim samym czynnikiem produkcji jak typowe zasoby przedsiębiorstwa. Zdaniem Kulas i Kusztal (2000, s. 38) to narzędzie ochrony środowiska, funkcjonujące zgodnie z zasadami rynku, jest najtańszym społecznie akceptowanym rozwiązaniem i uznaje się je za substytut opłat ekologicznych.

Bodźce finansowe dla egzekucji prawa to środki ochrony prawnej stosowane w sytuacji, gdy występuje podejrzenie naruszenia warunków korzystania ze środowiska, zarówno *ex ante* (zastawy ekologiczne), jak i *ex post* (kary finansowe). Te pierwsze stanowią formę zabezpieczenia realizacji przedsięwzięcia, którego celem jest ochrona środowiska, płatnego z góry i podlegającego zwrotowi w przypadku spełnienia warunków określonych w regulacji ekologicznej (na przykład wybudowanie instalacji typu BAT). Drugi rodzaj bodźca jest stosowany w przypadku, gdy przedsiębiorstwo nie przestrzega ekologicznych norm prawnych. Kara finansowa pomniejsza jego zysk, w odróżnieniu do opłaty ekologicznej, która jest składnikiem kosztów przedsiębiorstwa. Warto zaznaczyć, że kara finansowa nie jest formą rekompensaty za szkodę w środowisku i jej poniesienie nie zwalnia z obowiązku naprawy czy przywrócenia stanu środowiska do stanu sprzed szkody. Ponadto wszelkiego rodzaju kary ponoszone przez przedsiębiorstwo co do zasady nie podlegają ochronie ubezpieczeniowej (wyjątek stanowi ubezpieczenie OC członków zarządu (ang. *directors and officers*) i inne z zakresu *professional indemnity*).

Ostatnim z omawianych narzędzi jest ubezpieczenie ekologiczne lub – w niektórych krajach – ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej z tytułu zanieczyszczenia środowiska. Z uwagi na pełnioną funkcję prewencyjną zalicza się je do instrumentów ochrony środowiska i stanowią one przykład ekologicznych zabezpieczeń finansowych. Celem tych instrumentów jest zabezpieczenie ewentualnych roszczeń z tytułu szkód w środowisku spowodowanych prowadzoną działalnością gospodarczą. Mogą one mieć charak-

ter obowiązkowy i/lub dobrowolny. Uzależnienie stawki ubezpieczeniowej od posiadanych zabezpieczeń lub wdrożonych procedur, mających na celu zapobieżenie szkodzie w środowisku lub minimalizację skutków takiej szkody, motywuje przedsiębiorstwa do podejmowania proekologicznej strategii zarządzania. Poglądy wielu autorów, w tym Poskrobko (2007, s. 165) czy Kulas i Kuształ (2000, s. 38), w zakresie działania ubezpieczenia ekologicznego wymagają doprecyzowania. Ich zdaniem w ramach tego ubezpieczenia odpowiedzialność cywilna w związku z zanieczyszczeniem środowiska jest przenoszona na zakład ubezpieczeń. Trzeba zaznaczyć, że tę odpowiedzialność dalej ponosi zanieczyszczający, przy czym jej skutki finansowe pokrywa zakład ubezpieczeń w ramach zawartej umowy ubezpieczenia.

Omawiane powyżej instrumenty ekonomiczne odgrywają znaczącą rolę w procesie kształtowania ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Ich wykorzystanie motywuje przedsiębiorców do podejmowania działań proekologicznych i oszczędnego korzystania z zasobów środowiska. Co ważniejsze – ogranicza negatywne skutki prowadzonej przez nich działalności gospodarczej poprzez oddziaływanie na wyniki finansowe przedsiębiorstw.

Wśród instrumentów oddziaływania pośredniego wymienia się również ekologiczną reformę podatkową. Jej celem jest przerzucenie ciężaru podatkowego z pracy i kapitału na rzecz opodatkowania zasobów środowiska wykorzystywanych w produkcji i konsumpcji oraz korzystanie z walorów środowiska przyrodniczego. Efektem tej reformy jest zarówno poprawa stanu środowiska, jak i wzrost liczby miejsc pracy poprzez zmniejszenie obciążeń fiskalnych i co za tym idzie – kosztu zatrudnienia pracowników. Wdrożenie reformy ekologicznej wymaga utworzenia stabilnego systemu podatkowego, ponadto jest trudne, kosztowne i dlatego też dyskusyjne. Prekursorami ekologicznej reformy były kraje skandynawskie – Szwecja (1990 r.) i Dania (1994 r.). W Polsce dotychczas instrument ten nie został zaimplementowany (Poskrobko, 2007, s. 165–167).

Ponadto warto jeszcze zwrócić uwagę na takie instrumenty nieprzymusowego stosowania jak dobrowolne umowy (porozumienia), dobrowolne procedury i zalecenia ekologiczne. Pierwsze z nich polegają na zawieraniu porozumień ekologicznych, w których podmiot korzystający ze środowiska zobowiązuje się do podjęcia pewnych działań, na których kształt ma wpływ. Działania te prowadzi się w celu poprawy stanu środowiska zgodnie z określonym harmonogramem. Wśród rodzajów porozumień wymienia się: zobowiązania jednostronne, umowy negocjowane między zanieczyszczającymi a różnymi grupami interesu, umowy zawierane między przemysłem a organami publicznymi i programy organizowane przez władzę publiczną, w które angażują się indywidualne przedsiębiorstwa. Kolejnym narzędziem

ochrony środowiska w ramach omawianej grupy są dobrowolnie stosowane w przedsiębiorstwach procedury technologiczne lub organizacyjne, które najczęściej określają normy zarządzania środowiskowego. Innym przykładem tych instrumentów są zalecenia ekologiczne, których zadaniem jest wskazanie określonych rozwiązań w zakresie technologicznym, technicznym lub organizacyjnym przedsiębiorstwa. Mają one na celu poprawę efektywności ekologicznej przedsiębiorstwa z jednoczesnym uwzględnieniem aspektu ekonomicznego prowadzonych działań (Poskrobko, 2007, s. 169–170).

Zastosowanie instrumentów społecznego oddziaływania służy kształtowaniu świadomości i poszerzaniu wiedzy ekologicznej społeczeństwa. Jest ono źródłem troski o stan środowiska i prośrodowiskowych zachowań konsumentów. Tego rodzaju instrumenty dzieli się na formalne i nieformalne. Te pierwsze są uregulowane prawnie i wymienia się wśród nich edukację ekologiczną realizowaną w szkołach, dostęp do informacji o środowisku i lobbing w organach prawodawczych. Drugi rodzaj instrumentów stanowią narzędzia nieformalne – nieusankcjonowane prawnie, ale legalne, takie jak nieformalna edukacja, działania informacyjne, nacisk społeczny, sponsoring, usługi społeczne oraz działania komplementarne lub alternatywne (Poskrobko, 2007, s. 171–174).

2.2.3. Ekonomiczne aspekty ochrony środowiska w Polsce

Polityka ekologiczna państwa odgrywa znaczącą rolę w kształtowaniu poziomu nakładów na inwestycje w ochronę środowiska kraju. Innymi słowy, wielkość funduszy przeznaczanych na ochronę środowiska zależy od polityki ekologicznej państwa. Potwierdza to analiza wybranych aspektów ekonomicznych ochrony środowiska, takich jak wielkość nakładów na środki trwałe służące ochronie środowiska i gospodarce wodnej, udział nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska i gospodarkę wodną w nakładach inwestycyjnych ogółem, udział nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska i gospodarkę wodną w PKB, a także kierunki inwestowania w ochronę środowiska oraz źródła jej finansowania.

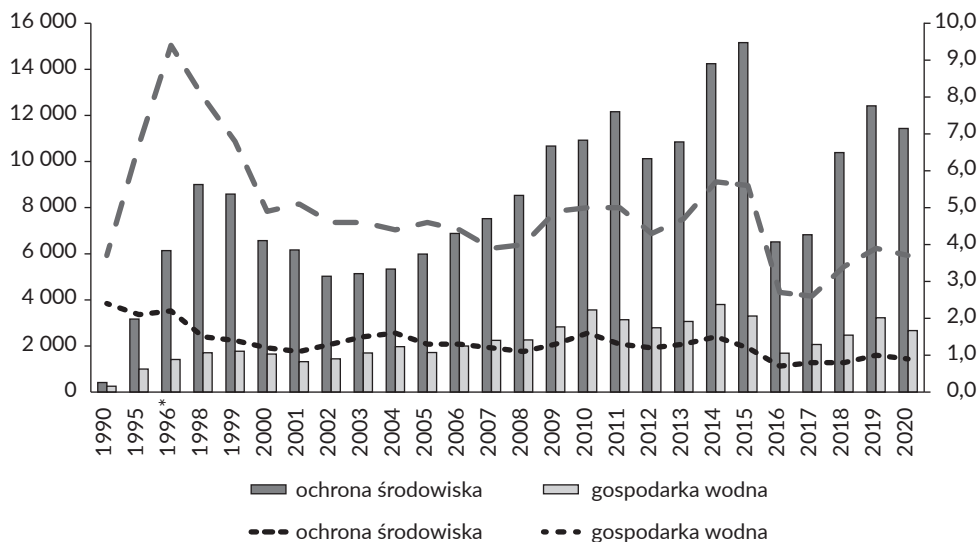
Pojęcie nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska do końca lat 80. XX w. praktycznie nie funkcjonowało. Sytuacja zaczęła ulegać poprawie wraz ze zmianą ustroju państwa, w tym jego polityki ekologicznej, kiedy to coraz większe środki finansowe były przeznaczane na ochronę środowiska. Umożliwiło to modernizację zakładów przemysłowych oraz wyposażenie ich w instalacje i urządzenia bardziej przyjazne dla środowiska. Trend wzro-

stowy tych inwestycji utrzymywał się do 1998 r.; po tym okresie nastąpił znaczący spadek nakładów na środowisko (wartość funduszy na ochronę środowiska w 2002 r. była o ponad połowę mniejsza niż w 1998 r.). Ponadto wyczerpały się proste rezerwy na naprawę stanu środowiska, wojewódzkie inspektoraty ochrony środowiska uzależniono od władz regionalnych i nie ustanowiono nowych przepisów prawa dotyczących ochrony środowiska. Powyższe spowodowało spadek tempa poprawy jego jakości w Polsce (MŚ, 2008, s. 5).

Nie bez znaczenia dla inwestycji w ochronę środowiska był fakt przystąpienia Polski do Unii Europejskiej i związana z tym strategia wynikająca ze zobowiązań przedakcesyjnych. Autorzy Polityki ekologicznej państwa w latach 2009–2012 z perspektywą do roku 2016, szacowali, że sfinansowanie działań, do których Polska zobowiązała się w traktacie przedakcesyjnym, przeznaczonych zostanie ponad 4/5 wszystkich nakładów na realizację polityki ekologicznej państwa na ochronę środowiska poniesionych do 2016 r. (MŚ, 2008, s. 53). Od 2003 r. nastąpił wzrost wydatków inwestycyjnych w zakresie ochrony środowiska i gospodarki wodnej (rysunek 6). Przykładowo w 2003 r. wyniosły one odpowiednio 5,1 mld PLN i 1,7 mld PLN, a w 2015 r. – 15,1 mld PLN i 3,3 mld PLN. Oznacza to blisko trzykrotny wzrost wartości inwestycji przeznaczonych na ochronę środowiska i prawie podwojenie wartości wydatków na gospodarkę wodną na przestrzeni 12 lat. Wyjątek stanowiły lata 2012 i 2013, kiedy to wydatki na ochronę środowiska zmalały w porównaniu z wcześniejszymi latami. Nakłady na inwestycje w 2016 r. zmniejszyły się znacząco w stosunku do 2015 r., ponieważ zakończyło się wiele dużych i kosztownych inwestycji, finansowanych z kończącej się unijnej perspektywy na lata 2007–2013, a środki z nowej perspektywy finansowej na lata 2014–2020 nie zostały jeszcze zainwestowane. W kolejnych latach inwestycje zarówno w ochronę środowiska, jak i gospodarkę wodną stale rosły aż do 2020 r., kiedy to odnotowano niewielki spadek wielkości tych inwestycji.

Dynamikę nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska najlepiej obrazują wskaźniki udziału nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska w nakładach inwestycyjnych ogółem (rysunek 6) oraz udziału nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska w PKB. W latach 1990–1996 wskaźnik udziału nakładów na ochronę środowiska w nakładach inwestycyjnych ogółem wzrósł znacząco, bo ponad 2,5-krotnie, i osiągnął wartość 9,4%. W kolejnych dziesięciu analizowanych latach obserwuje się spadek jego wartości do poziomu 3,9% w 2007 r. Następnie lata 2008–2011 i 2013–2014 charakteryzowały się wzrostem badanego wskaźnika. W kolejnym okresie (2015–2017) wskaźnik ten zmalał ponad dwukrotnie, po czym od 2018 r.

zaczął rosnąć i w 2019 r. osiągnął 3,9%. Podobnie jak wartość nakładów w 2020 r. wskaźnik nieznacznie spadł. Średni poziom wskaźnika udziału nakładów inwestycyjnych przeznaczonych na ochronę środowiska w inwestycjach ogółem w okresie 1998–2020 wyniósł ok. 4,6%. W odniesieniu do gospodarki wodnej wskaźnik udziału tych nakładów w inwestycjach ogółem charakteryzował się mniejszą zmiennością. Do 1998 r. kształtował się na poziomie nieco ponad 2%, a w ostatnich pięciu badanych latach wynosił średnio 0,8%. Poziom nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska i gospodarkę wodną w relacji do PKB w Polsce w ostatnich trzech badanych latach wzrósł i kształtował się na podobnym poziomie (średni wskaźnik w tym okresie wyniósł 0,51%) i ok. 0,11%, a jego dynamika była zbliżona do omawianego wcześniej wskaźnika.

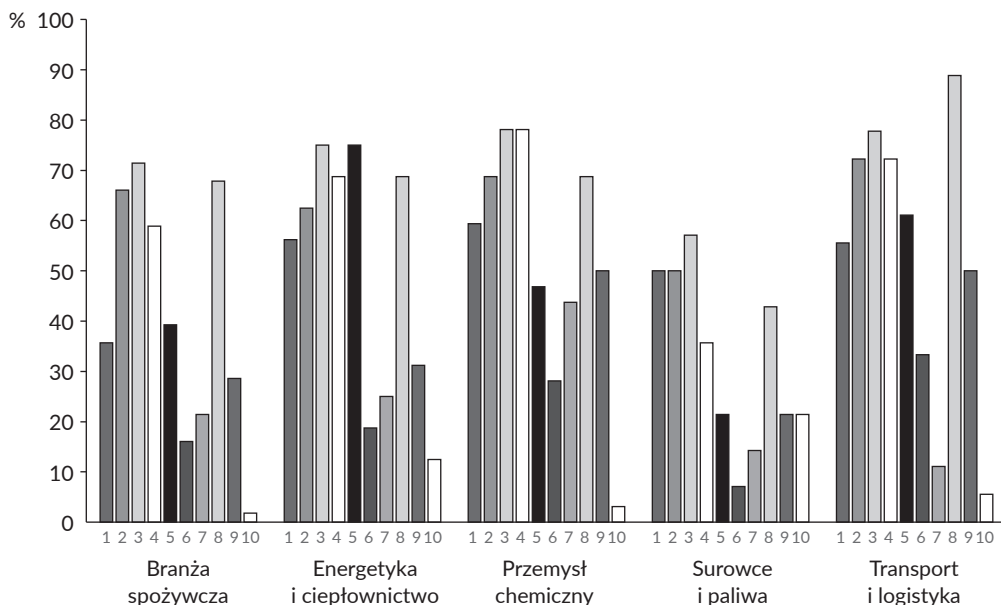

* Z uwagi na zmienioną (rozszerzoną) od 1996 r. klasyfikację kierunków inwestowania dane nieporównywalne z latami poprzednimi.

Rysunek 6. Nakłady na środki trwałe służące ochronie środowiska i gospodarce wodnej w mln zł (słupki) i ich udział w nakładach inwestycyjnych ogółem w % (linie) w Polsce w latach 1990, 1995–1996, 1998–2020 (ceny bieżące)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (GUS, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2018, 2021).

Istotnym elementem analizy aspektów ekonomicznych ochrony środowiska w Polsce jest zbadanie struktury wydatków na jego ochronę, czyli inaczej kierunków inwestowania. Głównym obszarem inwestycji w ochronę środo-

- 1 system zarządzania ryzykiem środowiskowym
- 2 audyt środowiskowy w celu zweryfikowania warunków środowiskowych panujących na terenie przedsiębiorstwa w odniesieniu do wymogów prawnych w zakresie szkód środowiskowych
- 3 plan awaryjny na wypadek bezpośredniego zagrożenia szkodą w środowisku
- 4 plan awaryjny na wypadek szkody w środowisku
- 5 inicjatywy medialne mające na celu podkreślenie proekologicznych działań przedsiębiorstwa
- 6 działania zachęcające kandydatów do podjęcia pracy w proekologicznym przedsiębiorstwie
- 7 działania podejmowane przez akcjonariuszy w celu zachęcenia inwestorów do współpracy z proekologicznym przedsiębiorstwem
- 8 polityka promująca minimalizację zużycia energii w pomieszczeniach biurowych
- 9 przyznawanie pierwszeństwa rozwojowi działań proekologicznych
- 10 żadne z powyższych

Rysunek 9. Działania proekologiczne i prewencyjne w zakresie środowiska podejmowane w przedsiębiorstwach w Polsce według branż (respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź; n = 136)

Źródło: Opracowanie własne.

Wyniki przeprowadzonego badania pozwalają również na ocenę ilości wybranych elementów procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym w przedsiębiorstwie w podziale na branże (tabela 5).

Tabela 5. Liczba wybranych elementów procesu zarządzania ryzykiem środowiskowym w polskich przedsiębiorstwach według branż

Wyszczególnienie	Branża spożywcza	Energetyka i ciepłownictwo	Przemysł chemiczny	Surowce i paliwa	Transport i logistyka
Zidentyfikowane obszary ryzyka środowiskowego (30% i powyżej)	5	4	8	4	2
Działania proekologiczne i prewencyjne w zakresie środowiska podejmowane w przedsiębiorstwach (30% i powyżej)	6	7	8	5	8

Źródło: Opracowanie własne.

Jak wynika z badania, aż osiem obszarów ryzyka środowiskowego zostało wytypowanych przez co najmniej 30% przedstawicieli przemysłu chemicznego. Zdecydowanie mniej, bo tylko dwa obszary tego ryzyka, były wskazywane przez minimum 30% przedstawicieli branży transportowo-logistycznej. Przemysł chemiczny był też liderem w zakresie podejmowania działań proekologicznych i zapobiegawczych w odniesieniu do zagrożeń środowiskowych, na przykład wdrażania systemu zarządzania ryzykiem. Również osiem rodzajów takich praktyk podejmowało 30% i więcej przedstawicieli tej branży. Co ciekawe, takie samo zaangażowanie okazywali przedstawiciele branży transport i logistyka. Najmniejszą liczbę działań w tym zakresie podejmowały przedsiębiorstwa z branży surowcowo-paliwowej (5 rodzajów).

Zastosowanie koncepcji ekologicznej społecznej odpowiedzialności biznesu wiąże się także z wieloma ograniczeniami i obawami ze strony przedsiębiorców. Wśród zagrożeń i barier związanych z wdrożeniem idei ECSR wymienia się przede wszystkim: koszty implementacji rozwiązań prośrodowiskowych, w tym wyższe koszty operacyjne, niższą rentowność sprzedawanych produktów, wyższe i rosnące oczekiwania interesariuszy, a w rezultacie mniejszą konkurencyjność na rynku, brak widocznych rezultatów i stosownych regulacji, a także niewielkie zainteresowanie propagowaniem i wspieraniem tego rodzaju inicjatyw przez organy rządowe (Marcinkowska, 2004 za: Marcinkowska, 2010, s. 9).

Pomimo wielu korzyści wynikających z zaangażowania przedsiębiorstwa w kwestie środowiskowe, w tym również wdrożenia proekologicznej strategii przedsiębiorstw, wiele firm przejawia bierny stosunek wobec zagadnień środowiskowych i podejmuje tę problematykę jedynie w celu spełnienia

wymogów określonych przez prawo, traktując ochronę środowiska tylko w kategoriach kosztów. Takie podejście do problematyki ochrony środowiskowej można uznać za krótkowzroczne, szczególnie w warunkach wzrastającej świadomości ekologicznej konsumentów i kontrahentów, bardziej restrykcyjnego prawa w zakresie ochrony środowiska i dużej konkurencyjności przedsiębiorstw. Ponadto brak uwzględnienia problematyki środowiskowej w strategii działalności, a co za tym idzie – niepodejmowanie działań zmierzających do eliminacji zdarzeń, może powodować szkody w środowisku.

3.4. Systemy zarządzania środowiskowego według normy ISO 14001 oraz regulacji ekozarządzania i audytu EMAS jako przykład narzędzi organizacyjnych wpływających na postrzeganie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa

Proekologiczna strategia przedsiębiorstwa, będąca wyrazem troski o środowisko i zaangażowania w kwestie związane z jego ochroną, jest podstawą kształtowania polityki środowiskowej firmy, która z kolei inicjuje wdrażanie całego systemu zarządzania środowiskowego w przedsiębiorstwie. System ten stanowi narzędzie zarządzania ryzykiem środowiskowym rozumiane w teorii konstruktów bardziej jako system mający na celu minimalizację zagrożeń, których wystąpienie mogłoby się przyczynić do realizacji ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa. Jednym z celów, jakie stawia sobie przedsiębiorstwo w ramach strategii prośrodowiskowej idącej w parze z ideą zrównoważonego rozwoju, jest wdrożenie standardów zarządzania środowiskowego. Na ostateczny kształt systemu zarządzania środowiskowego ma wpływ zarówno otoczenie wewnętrzne organizacji, w tym przede wszystkim elementy związane z głównymi procesami zachodzącymi w przedsiębiorstwie, jak i otoczenie zewnętrzne, a więc przepisy prawne w zakresie ochrony środowiska, nabywcy (ich świadomość ekologiczna, struktura i preferencje), stosowane technologie produkcji i ich bezpieczeństwo dla środowiska, tendencje globalne w zakresie ochrony środowiska, w tym wprowadzanie jednolitych standardów (Hortensius, 2005, s. 35–38, za: Urbaniak 2007, s. 227)⁶². Do najbardziej popularnych systemów zarządzania środowiskowe-

⁶² Studium przypadku wdrożenia systemu zarządzania środowiskowego zgodnego z normą ISO 14001 zob. w (Whitelaw, 2004, s. 145–181) oraz systemem EMAS zob. w (Passalacqua i in., 2017).

go należy system zgodny z wymogami międzynarodowej normy ISO 14001 oraz system ekzarządzania i audytu EMAS wprowadzony w życie unijnym rozporządzeniem. Zadaniem obu jest usprawnienie działalności środowiskowej i ograniczanie negatywnego wpływu przedsiębiorstwa na środowisko w myśl zasady ciągłego rozwoju.

3.4.1. Istota, zasady i porównanie znormalizowanych systemów zarządzania środowiskowego

Zgodnie z normą ISO 14001: „System zarządzania środowiskowego jest to część systemu zarządzania organizacji, wykorzystywana do opracowania i wdrożenia polityki środowiskowej i zarządzania jej aspektami środowiskowymi” (PN-EN ISO 14001:2004 za: Powichrowska, 2007, s. 264). Służy on osiągnięciu postawionych w strategii przedsiębiorstwa celów dotyczących środowiska, a w szczególności zapobieganiu negatywnym oddziaływaniom na nie, poprzez przewidywanie stopnia szkodliwości oraz ciągłe zwiększanie skuteczności działań prośrodowiskowych. Warunkiem prawidłowego funkcjonowania tego systemu jest jego integracja z ogólnym systemem zarządzania organizacją. Norma ISO 14001 może być wdrożona w każdej organizacji niezależnie od rodzaju prowadzonej działalności i wielkości przedsiębiorstwa. Jest dokumentem stosowanym na zasadzie dobrowolności, ogólnodostępnym i zaakceptowanym przez akredytowaną jednostkę normalizacyjną (Powichrowska, 2007, s. 264). Pierwszym światowym standardem dotyczącym zarządzania ekologicznego była norma brytyjska BS 7550 wydana w 1992 r., następna została opublikowana jako ISO 14001 w 1996 r. Standard ten został poddany nowelizacji w 2004 r. i 2015 r. (Urbaniak, 2007, s. 229)⁶³. Organizacji spełniającej wymogi stawiane przez normę ISO 14001 wydaje się certyfikat, który potwierdza, że funkcjonowanie danego systemu zarządzania środowiskowego jest zgodne z tą normą, a dana organizacja kieruje się w swojej działalności zasadami mającymi na celu ograniczenie jej negatywnego wpływu na środowisko.

System zarządzania środowiskowego zgodny z normą ISO 14001 został opracowany z wykorzystaniem cyklu Deminga⁶⁴. Składa się z czterech etapów postępowania: planuj, wykonaj, sprawdzaj i działaj/popraw, ujętych w cyklu

⁶³ Różnice wynikające z nowelizacji normy zob. w (Pochyluk, b.d.; Skinner i Paqout, 2016).

⁶⁴ Deming (1900–1993) – amerykański statystyk, który odegrał znaczącą rolę w upowszechnianiu statystycznej kontroli jakości w Japonii. Twórca czternastu zasad dla szczebla kierowniczego dotyczących wprowadzania nowej filozofii jakości do organizacji oraz cyklu ciągłego doskonalenia ang. *plan-do-check-act* (Mazur i Gołaś, 2010, s. 16–17).

kołowym, ukierunkowanych na ciągłą poprawę i doskonalenie (Mazur i Gołaś, 2010, s. 16–17 i 41). Do elementów systemu należą (Powichrowska, 2007, s. 264–273; Matuszak-Flejszman, 2015, s. 99):

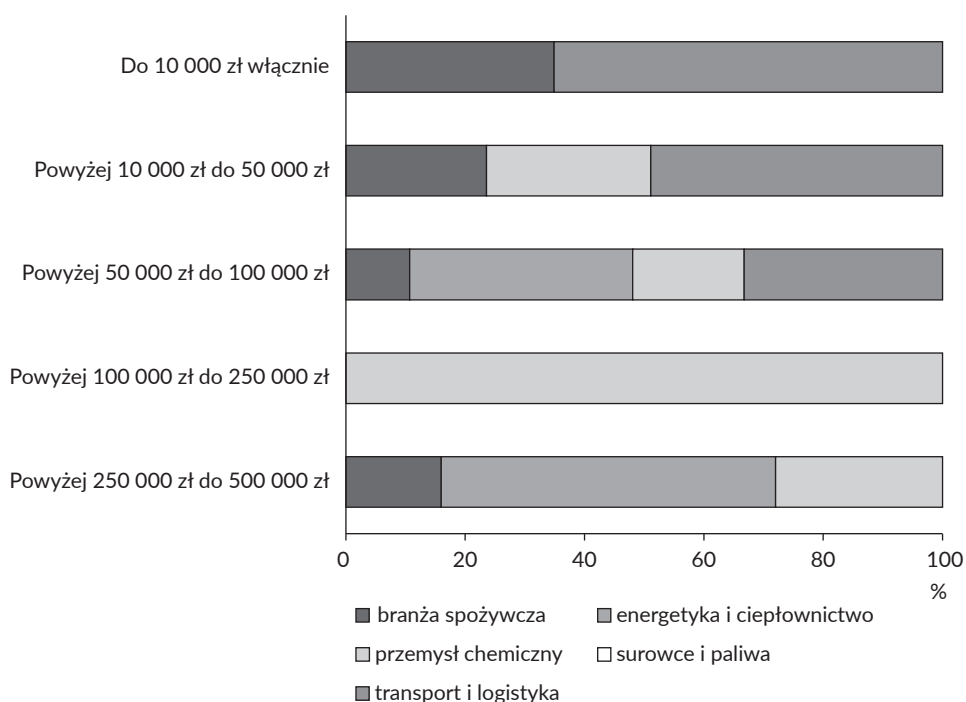
- polityka środowiskowa, która określa miejsce systemu w ogólnym systemie zarządzania przedsiębiorstwem i zawiera jego zobowiązania do: ciągłego doskonalenia, prowadzenia działalności zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa w zakresie środowiska oraz zapobiegania zanieczyszczeniom⁶⁵;
- planowanie, w tym identyfikacja aspektów środowiskowych, wymogów prawnych i innych, wyznaczenie celów i zadań środowiskowych oraz opracowanie dokumentu programu (programów) służącego do ich realizacji i określenie wskaźników oceny efektywności działalności środowiskowej;
- wdrożenie i funkcjonowanie, polegające na stworzeniu struktury zarządzania, określeniu ról, odpowiedzialności i uprawnień, zapewnieniu odpowiednich zasobów, szkoleniu pracowników i zwiększaniu ich świadomości oraz kompetencji, opracowaniu i wdrożeniu systemu komunikacji (wewnętrznej i zewnętrznej) i dokumentacji, w tym nadzorowaniu dokumentów, zarządzaniu operacyjnym oraz gotowości i reagowaniu na wypadek awarii;
- sprawdzanie obejmujące monitorowanie, pomiary i ocenę zgodności z przyjętymi założeniami i wymaganiami, w tym prawnymi, identyfikowanie niezgodności oraz podejmowanie działań korygujących i zapobiegawczych, nadzór nad zapisami oraz audytowanie wewnętrzne;
- przegląd zarządzania wykonywany przez najwyższe kierownictwo, którego rezultatem powinny być rekomendacje mające na celu doskonalenie systemu zarządzania środowiskowego.

System EMAS, funkcjonujący w Unii Europejskiej od 1993 r.⁶⁶, jest dobrowolnym narzędziem przeznaczonym dla każdej organizacji, która dąży do przyjęcia odpowiedzialności środowiskowej i ekonomicznej, ciągłego polepszania efektów działalności środowiskowej organizacji oraz informowania o efektach tych działań społeczeństwa i zainteresowanych stron (Decyzja, 2013, s.76/2). Podstawowe zasady systemu określa rozporządzenie Parla-

⁶⁵ Przez zapobieganie zanieczyszczeniom rozumie się: „stosowanie procesów, praktyk, technik, materiałów, wyrobów, usług lub energii w celu uniknięcia, ograniczenia lub nadzorowania (osobno lub łącznie) powstawania, emisji lub uwolnień wszelkiego rodzaju zanieczyszczeń lub odpadów w celu zmniejszenia negatywnych wpływów na środowisko” (Urbaniak, 2007, s. 233). Jest to bardzo istotne i wpływa na postrzeganie i realizację ryzyka środowiskowego przedsiębiorstwa.

⁶⁶ W Polsce od 1 maja 2004 r., tj. od momentu akcesji do Unii Europejskiej.

chemiczny odpowiadał za 100% wskazań franszyzy redukcyjnej na poziomie pomiędzy 100 tys. PLN a 250 tys. PLN. Firmy z branży surowce i paliwa nie wskazały akceptowalnego przez nie poziomu franszyzy redukcyjnej w ubezpieczeniu środowiskowym.

Rysunek 15. Akceptowalny poziom franszyzy redukcyjnej w ubezpieczeniu środowiskowym w przedsiębiorstwach w Polsce według branż (n = 136)

Źródło: Opracowanie własne.

Przedstawione dotychczas w monografii ubezpieczeniowe metody finansowania realizacji ryzyka środowiskowego w różnym stopniu kompensują jego skutki. Co zostało wykazane w niniejszej monografii, ustanowiony wspólny dla całej Unii Europejskiej wzorzec odpowiedzialności za szkody w środowisku, który odzwierciedla zasadę „zanieczyszczający płaci”, zdecydowanie rozszerza zakres tej odpowiedzialności (tabela 12). To oznacza, że nie wszystkie rozwiązania oferowane przez rynek ubezpieczeniowy są wystarczające z punktu widzenia podmiotu korzystającego ze środowiska.

Tabela 12. Porównanie zakresu odpowiedzialności wynikającej z dyrektywy ELD z ochroną ubezpieczeniową w ramach klauzuli środowiskowej i ubezpieczenia środowiskowego

	Dyrektywa ELD	Klauzula środowiskowa	Ubezpieczenie środowiskowe
Zanieczyszczenie nagłe	tak	✓	✓
Zanieczyszczenie stopniowe	tak	brak ochrony	✓
Odpowiedzialność cywilna (szkody osobowe i rzeczowe)	nie	✓	✓
Koszty działań naprawczych (podstawowe, uzupełniające i kompensacyjne)	tak	brak ochrony	✓
Koszty działań zapobiegawczych	tak	brak ochrony	✓
Nieplanowane przerwy w działalności	nie	brak ochrony	✓ opcja dodatkowa

Źródło: Opracowanie własne.

Powyższa analiza prowadzi do wniosku, że specjalistyczne ubezpieczenie środowiskowe oferowane przez Colonnade, Chubb i Hestię zapewnia zakres ochrony szerszy niż klauzula środowiskowa, rozszerzająca ochronę w ramach ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej z tytułu prowadzonej działalności i posiadanego mienia, czy też inne ubezpieczenia majątkowe. Zakres ochrony ubezpieczeniowej w przypadku ubezpieczenia środowiskowego jest bardziej adekwatny do odpowiedzialności prawnej, wynikającej z dyrektywy środowiskowej i ustawy szkodowej oraz kreowanego na tej podstawie ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw niż w tradycyjnych rozwiązaniach ubezpieczeniowych (por. Krawczyk, 2013).

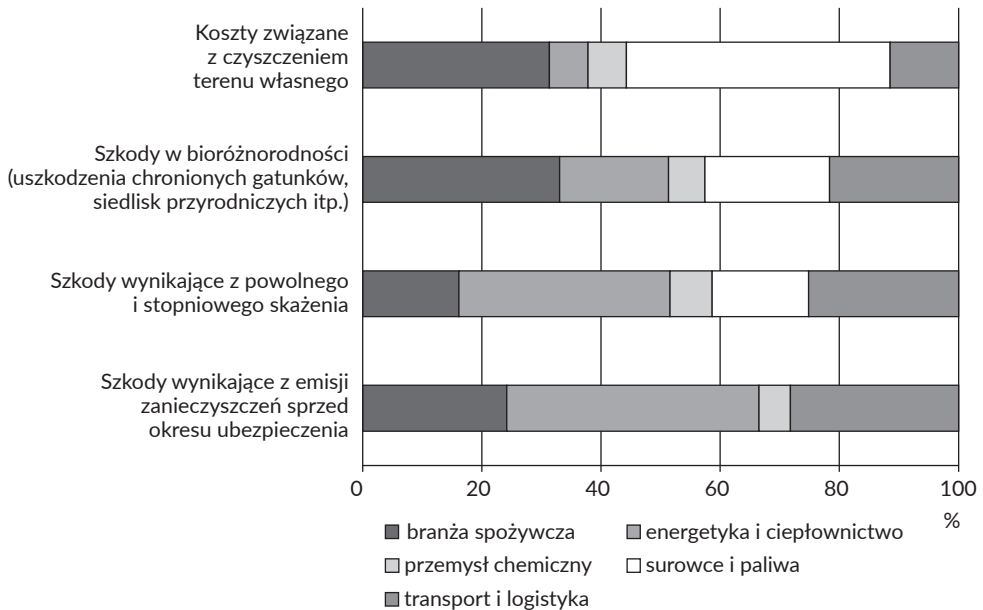
Wiedza na temat zakresu ochrony ubezpieczeniowej oraz jej dostępności na rynku ubezpieczeniowym stanowi kluczowy element w procesie podejmowania decyzji co do wyboru ubezpieczeniowych metod finansowania realizacji ryzyka. Ten aspekt jest szczególnie istotny w przypadku ryzyka środowiskowego, którego złożony charakter i specyfika są czynnikami obniżającymi poziom świadomości ubezpieczeniowej w tym zakresie¹¹⁴. Nieprawidłowe zrozumienie różnic pomiędzy ochroną ubezpieczeniową oferowaną w ramach klauzuli środowiskowej, będącej dodatkiem do klasycznego ubezpieczenia OC z tytułu prowadzonej działalności i posiadanego mienia, a ochroną w ramach specjalistycznego ubezpieczenia środowiskowego jest często przyczyną

¹¹⁴ Więcej na temat świadomości ubezpieczeniowej dotyczącej ryzyka środowiskowego przedsiębiorstw zob. w (Hęćka, 2017).

błędne przeświadczenia o dostatecznym zakresie ochrony oferowanej w ramach tradycyjnego rozwiązania. Jak wynika z przeprowadzonego autorskiego badania, ponad 70% respondentów nie potrafiło określić, czy poszczególne elementy ochrony ubezpieczeniowej są oferowane w ramach klauzuli środowiskowej i/lub samodzielnego ubezpieczenia środowiskowego. Byli to głównie przedstawiciele przemysłu chemicznego. Najczęściej, bo w około 83% wszystkich przypadków, respondenci odpowiadali „nie wiem” w odniesieniu do pokrycia szkód wynikających z emisji zanieczyszczeń sprzed początku okresu ubezpieczenia, czyli tzw. szkód historycznych. Najrzadziej odpowiedź ta była podawana w przypadku zakresu ochrony w odniesieniu do szkód w bioróżnorodności. Udział respondentów prawidłowo wskazujących, że poszczególne rodzaje szkód i/lub kosztów mogą być pokryte w ramach ubezpieczenia środowiskowego, był w ogólnej liczbie badanych niewielki i wyniósł odpowiednio w przypadku:

- kosztów związanych z czyszczeniem terenu własnego – około 21% wszystkich badanych,
- kosztów związanych z czyszczeniem terenu osób trzecich – około 18% wszystkich badanych,
- szkód w bioróżnorodności (uszkodzenia chronionych gatunków, siedlisk przyrodniczych) – około 23% wszystkich badanych,
- szkód powstałych na skutek transportu produktów lub odpadów – około 25% wszystkich badanych,
- kosztów przerwy w działalności (utrata zysku powstała na skutek zanieczyszczenia) – około 12% wszystkich badanych,
- kosztów obrony prawnej – około 12% wszystkich badanych,
- szkód wynikających z powolnego i stopniowego skażenia – około 15% wszystkich badanych,
- szkód spowodowanych nagłym zdarzeniem – około 11% wszystkich badanych,
- szkód osobowych i w mieniu osób trzecich – około 13% wszystkich badanych,
- szkód wynikających z emisji zanieczyszczeń sprzed początku okresu ubezpieczenia – około 12% wszystkich badanych,
- wydatków poniesionych w celu uniknięcia lub minimalizacji skutków zanieczyszczeń – około 15% wszystkich badanych.

Uśredniając wyniki z wykorzystaniem wag, ustalono strukturę wskazań odpowiedzi poprawnie oddających najbardziej charakterystyczny zakres ochrony dla specjalistycznego ubezpieczenia środowiskowego ze względu na branżę (rysunek 16).

Rysunek 16. Znajomość zakresu ochrony ubezpieczenia środowiskowego w przedsiębiorstwach w Polsce według branż (respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź; n = 136)

Źródło: Opracowanie własne.

Analizując rysunek 16, można odnotować, że największy udział w prawidłowym przyporządkowaniu wybranych elementów ochrony do zakresu ubezpieczenia środowiskowego miały przedsiębiorstwa z branży spożywczej i energetyczno-ciepłowniczej. Z kolei firmy z przemysłu chemicznego z reguły najrzadziej rozpoznawały charakterystyczny zakres ubezpieczenia środowiskowego.

Na podstawie powyższych wyników stan wiedzy szczegółowej na temat zakresu ochrony charakterystycznego dla samodzielnego, specjalistycznego ubezpieczenia środowiskowego został oceniony na niskim poziomie. Co więcej, z badania wynika, że zdecydowana większość przedsiębiorców (ponad 72% respondentów) nie wie, które z wymienionych w pytaniu zakładów ubezpieczeń świadczy ochronę w ramach specjalistycznego ubezpieczenia środowiskowego. Ubezpieczycieli, którzy posiadają w swojej ofercie odrębny produkt ubezpieczeniowy pokrywający zakresem odpowiedzialność z tytułu szkód w środowisku, czyli ACE European Group Ltd. Oddział w Polsce (obecnie Chubb), AIG Europe Limited Sp. z o.o. Oddział w Polsce (obecnie